

- Fatma Kızıl, *Müşterek râvi teorisi ve tenkidi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, 543 s.

Değerlendiren: Rahile Kızılkaya Yılmaz*

Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi adlı çalışma, Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olan Yrd. Doç. Dr. Fatma Kızıl'ın Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Ana Bilim Dalında *Hukukî İçerikli Merfû Hadisler Bağlamında Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* başlığıyla hazırladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış versiyonudur.

İslam'ın ilk yüzyılları hakkındaki haberlerin menşei tespit etmek üzere oryantalistler tarafından önerilen yöntemler arasında yer alan *müşterek râvi teorisi*, farklı yaklaşımlara sahip araştırmacılarca yorumlanıp ayrı neticelere ulaşılmaktadır. Kendisinden sonraki oryantalist geleneği etkileyen ve isnâdları hadis tarihlendirmelerinde sistemli şekilde kullanan ilk oryantalist Joseph Schacht'ın (1902-1969) vazettiği *müşterek râvi teorisi* şöyle tanımlanabilir: '*Bir râvinin, uydurduğu bir hadise Hz. Peygamber'e ulaşan sahte bir isnâd eklemesi ve daha sonra bu hadisi kendisinden birçok kişinin rivâyet etmesi*' (s. 17). Müşterek râvi teorisinden ilk defa Schacht söz ederken; G. H. A. Juynboll (1935-2010) kendisinin geliştirdiği yeni kavramlar sayesinde bu teoriye 'Batılı bir isnâd tenkit metodu' vasfını kazandırmıştır. Böylece söz konusu teori, Batı'da hadis ile ilgili pek çok çalışmada uygulanır hâle gelmiştir.

Hadis tarihi hakkında alternatif metot ve kavram önerilerinde bulunan oryantalistler tarafından geliştirilerek rivayetlerin tarihlendirilmesine uygulanan bir yöntem olarak *müşterek râvi* teorisinin etkileriyle birlikte incelendiği ve söz konusu yöntemin bir hadis grubu üzerinden tahlil edildiği bu kitap, oryantalistlerin farklı bakış açılarından kaynaklanan yorumlarını konu edinmektedir. Daha ziyade hadis tarihlendirme yöntemlerini kullanan oryantalistlerin söz konusu edildiği *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* adlı bu eser; giriş, üç ana bölüm, sonuç ve iki ek ihtiva etmektedir.

Oryantalistler hakkında değer hükmü ifade eden söylemlerden ziyade onların çalışmalarında takip ettikleri yöntemler, varsayımlar ve ulaştıkları sonuçlar esas alınmak suretiyle yapılacak bir tasnifin daha ilmi olacağı muhakkaktır. Bu özelliğe sahip bir tasnif, aynı zamanda mevcut literatürden hangi ölçüde istifade edilebileceği sorusuna cevap bulmayı da sağlayacaktır. Bundan dolayı oryantalistlerin literatüre farklı yaklaşımlarına sebep olan birtakım öncüllerinin tespit edildiği kitabın birinci bölümü (s. 25-65), özellikle oryantalist paradigmayı klasik İslami paradigmadan ayıran hususiyetleri ortaya koymasına nedeniyle önem arz etmektedir. Bu bağlamda kitabın ilk bölümünde, diğer bölümlerde yapılan değerlendirmelerin teorik temelini teşkil eden "Oryantalistler ve Müslümanların yaklaşım farklılıklarının sebepleri nelerdir?" sorusuna cevap aranmaktadır.

Oryantalistleri ve Müslümanları tasnif ederken onların öncüllerinden; oryantalist araştırmacıları da kendi içinde gruplandırırken onların ulaştıkları neticelerden hareket eden Kızıl, birtakım öncülleri kabul edenlerin sadece Müslümanlar olmadığını, aynı şekilde Batılı araştırmacıların da çeşitli varsayımlardan yola çıkarak değerlendirmelerde bulunup sonuçlara ulaştıklarının altını çizmektedir. Bu bağlamda birinci bölümün ilk kısmını (s. 25-57) oryantalistlerin kendi aralarında görülen yaklaşım farklılıkları ve bunların nedenlerine tahsis eden müellif, bütün oryantalistlerin literatüre yaklaşımları itibarıyla aynı derecede kabul edilip

* Dr., Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.4.8.D0092

edilemeyeceğini, bilhassa temsil gücü yüksek iki oryantalist olmaları hasebiyle Schacht ve Harald Motzki'nin görüşlerine ağırlık vererek tartışmaktadır. Bunun sonucunda oryantalistlerin kendi içinde 'İslam tarihinin erken dönemini rivayetlerden hareketle inşa etmeye karşı çıkan *revizyonistler*', aralarında çeşitli dereceler bulunmakla birlikte 'hicrî I. asırdan gelen haberlerin büyük bir kısmını uydurma kabul eden fakat söz konusu yüzyıl hakkında değerlendirme yapmayı mümkün kılacak materyalin varlığını tamamen reddetmeyen *şüpheciler*' ve bilhassa Motzki'de görülen 'literatüre yönelik umumi itimat veya şüpheden hareket etmeyen ancak nispeten erken tarihlendirmeler yapan *mutavassıtlar*' şeklinde üçlü bir tasnif ortaya çıkmaktadır (s. 27-29). Yaklaşımlarını esas alarak oryantalist araştırmacıları üçlü bir tasnife tabi tutan müellif, John Wansbrough, Michael Cook ve Patrica Crone gibi isimleri *şüphecilerin* en önemli temsilcileri; Harald Motzki ve Gregor Schoeler gibi araştırmacıları da 'isnâdların ve metinlerin birtakım sınırlandırmalar ile kullanılabilmesi görüşüne sahip ve doğal olarak nispeten daha erken tarihlendirmeler yapan *mutavassıtlar*' arasında zikretmektedir. Kızıl, isnâdlara kesinlikle itimat etmeyen revizyonistleri de *şüphecilerin* uzantısı şeklinde değerlendirerek aralarındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Oryantalizmin sürekliliğine ve oryantalist geleneğin varlığına vurguda bulunan müellif (s. 23, 58), ayrı öncüller kümesinden hareket eden iki paradigma olarak klasik İslami ve oryantalist paradigmadan söz etmenin mümkün olduğu sonucuna ulaşmaktadır (s. 504). Söz konusu iki paradigmanın dayandığı öncülleri teolojik mahiyetleri tedricen azalacak şekilde tespit eden Kızıl, klasik İslami paradigmayı oryantalist paradigmadan ayıran yönleri her iki paradigmanın "kurucu ilkeleri" şeklinde tanımlayarak maddeler hâlinde şöyle sıralamaktadır: Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul/inkâr; Hz. Peygamber'in dindeki konumunu takdir etmek/etmemek ve tahfif; sahabe'nin ayrıcalıklı konumu ve adaletini kabul/ret; seleve ve ulemaya umumi itimat etmek/etmemek; literatürle irtibatın varoluşsal olup olmaması bağlamında 'mâl veya ihmâlin takdimi; aksi ispat edilene kadar hadisleri sahih/uydurma kabul etmek; isnâdlara itimat etmek/etmemek; rical literatürünü belirleyici kabul etmek/etmemek (s. 37).

Kitabın müellifi tarafından tespit edilen bu öncüller, oryantalistlerin İslam ile ilgili kaleme aldıkları eserler kullanılırken göz önünde bulundurulması gereken hususları ihtiva ettiği gibi onlar tarafından üretilen bilgi ve bu bilgiyi kendi paradigmaları içerisinde değerlendirmeleri neticesinde ortaya çıkan yorumların anlaşılmasını da kolaylaştırmaktadır. Örneğin teolojik bir mukaddime şeklinde anlaşılabilen olan 'Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul' meselesi, rivayetleri değerlendirmede etkili olduğu gibi hadis rivayet tarihi ile ilgili düşünceleri de etkilemektedir. Oryantalist paradigmayı özellikle metodolojik düzeyde çözümlemek gerektiği düşüncesinin işlendiği kitabın ilk bölümü, İslami ilimler alanında çalışan bütün araştırmacıların istifade edebileceği bir muhtevaya sahiptir. Çünkü 'varsayımların mutlak surette sonuçları etkilediği' görüşünü çalışmasının pek çok yerinde ifade eden Kızıl, belli bir perspektiften literatüre bakmanın kaçınılmazlığına işaret ederek modernist, revizyonist, gelenekçi, şüpheci mukaddimelerden hareket eden bir araştırmacının literatüre dair değerlendirmesinin de buna göre şekilleneceğinin altını çizmektedir.

Kitabın ilk bölümünde ulaşılan sonuçlar göz önünde bulundurularak "Müşterek Râvi Teorisi" başlığını taşıyan ikinci bölümde sırasıyla Schacht, Juynboll ve Motzki'nin müşterek râvi teorisini uygulayışları, söz konusu oryantalistlerin diğer görüşleriyle irtibatlı hâlde ele alınmıştır (s. 65-231). Zira Schacht, Juynboll ve Motzki müşterek râvi teorisini çalışmalarında uygulayan en önemli oryantalistlerdir. Bu isimlerin görüşleri, kendilerine yapılan lehte ve aleyhteki değerlendirmeler özellikle oryantalist paradigmanın içinden gelen tenkitler göz önünde

bulundurularak verilmiştir. Bu yöntemle yazılan ikinci bölüme teoriyi ilk kez vazeden oryantalist olduğu için Schacht ile başlanmıştır. Schacht, İslam hukukunun erken dönemini hadis esaslı yorumladığından onun İslam hukuku ve hadisle ilgili iddiaları birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple bu bölümde Schacht'ın İslam hukukunun kaynağı bağlamındaki fikirlerine yer verilmiş, özellikle söz konusu görüşlerinin müşterek râvi teorisi ile irtibatı tespit edilmiştir (s. 65-159). Bu bölümde üzerinde durulan ikinci isim olan Juynboll'un görüşleri ise, onun hadis ve fıkıh tarihinin erken dönemi hakkında Schachtçı şemayı genel hatlarıyla kabul etmesi sebebiyle daha ziyade Schacht'tan farklılıkları ön plâna çıkarılarak verilmektedir (s. 159-173). "Metinlerin Analize Dâhil Edilmesi" başlığı altında fikirleri ele alınan son oryantalist, Harald Motzki'dir (s. 173-214). Müşterek râvi teorisini Schacht ve Juynboll çizgisinden farklı bir şekilde yorumlayan Motzki'nin hadis ve fıkıh tarihi ile ilgili kanaatleri, özellikle onun Schacht ve Juynboll'un fikirlerini kritik etmesi sebebiyle ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Kitabın son bölümü olan üçüncü bölümde ilk iki bölümde tarihî gelişimi ve uygulanma aşamaları ortaya konulan müşterek râvi teorisine ait özellikle mutavassıt oryantalist araştırmacıların çalışmalarında görülen *müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizi* seçilen bir hadis grubuna tatbik edilmektedir. Müşterek râvi teorisinin tahkiki için seçilen ve 'Uraniler hadisi'¹ adıyla yer alan örnek hadis grubu, isnâd-metin analizine dayalı müşterek râvi yönteminin bir imkân kabul edilip edilmeyeceğini belirlemek üzere hem klasik hadis usulü hem de müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizinden hareketle tahlil edilmektedir. Bu bölümde isnâd-metin analizinin Juynboll'un iddialarını çürüten sonuçlarına özellikle işaret etmeye gayret gösterildiğinden aslında söz konusu bölümü bir 'Juynboll kritiği' şeklinde tanımlamak mümkündür.

Bu bölümde öncelikle, seçilen örnek hadis grubunun hadis usulüne göre isnâd tenkidi, ardından rical literatürü ve hadis istılahlarından istifade edilerek isnâd-metin analizi yapılmaktadır. Söz konusu analizde bir hocadan gelen rivayetlerin birbiri ile mukayesesi yapılmış ve bu mukayese her defasında bir üst aşamaya taşınarak sürdürülmüştür. Metinlerdeki ortak lafızlara ve karakteristik yapılara odaklanan isnâd-metin analizi yöntemi, 'yalnız isnâd' veya 'yalnız metinlerden' hareketle ulaşılabilecek sonuçların eksik kalacağını ortaya koyması nedeniyle büyük önemi haizdir. Müşterek râvi merkezli isnâd-metin analizi yönteminin rical eserlerinde yer alan bilgiler ekseninde ve klasik İslami paradigma içerisinden uygulanma imkânının araştırıldığı bu bölümde aynı hadis grubunu yine müşterek râvi teorisine göre analiz eden Sean W. Anthony'nin sonuçları ile bağdaşmayan yönleri de ortaya konulmuştur.

'Uraniler hadisinin alt grubu şeklinde değerlendirilebilecek olan "kıyas grubu"na ait isnâd ve metinlerin analizi (Ek 1, s. 541) ve 'Uraniler hadisinin yer aldığı bütün tariklerin gösterildiği isnâd şeması (Ek 2, s. 545) ile kitap sonlanmaktadır. Ancak bu iki ek özellikle 'Uraniler hadisinin yer aldığı bütün tariklerin gösterildiği isnâd şeması, kitabın üçüncü bölümünün daha iyi anlaşılması için müracaatı zorunlu bir diyagramdır. Zira kırk altı farklı müellife ait altmış iki eserde, müellifler de dâhil toplam 460 râvi tarafından nakledilen 'Uraniler hadisinin (s. 239) bütün varyantları, ilgili isnâd şemasında bir arada gösterilmektedir. Haddizatında söz konusu çalışmanın tamamında ortaya konan ilmî çabayı ve titizliği yansıtmaya açısından

1 'Uranilerin Medine'ye gelmesi ve müteakip olayları aktaran haberler ile 'Uraniler kıssası ile el-Mâide Süresi'nin 33. ayeti arasında irtibat kurarak hadisenin söz konusu ayetin nüzulünden önce vuku bulduğunu veya nüzul sebebi olduğunu ya da Resûlullah'ın (sav) söz konusu ayetle uyarıldığını bildiren rivayetleri içermektedir (s. 231 vd.).

önem arz eden bu şema, başta hadis alanı olmak üzere İslami ilimler sahasındaki pek çok araştırmacıya örnek olmaya matuftur.

Konusu sebebiyle hadis alanına sağladığı katkının yanı sıra İslam'a dair eser telif eden oryantalistlerin yöntemleri ve yaklaşımları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bu kitap; özgün yaklaşımı, orijinal tasnifi, akademik üslubu ve zengin bibliyografyasıyla Türkiye'de İslami ilimler sahasında çalışan pek çok araştırmacının istifade edebileceği niteliktedir. Çünkü söz konusu bu eserde sadece oryantalist araştırmacılar tarafından geliştirilen müşterek râvi teorisinin tenkidi ile yetinilmemiş; buna ilaveten ilgili yöntemin klasik İslami paradigma içerisinden yorumlanmasının imkânı özellikle seçilen bir hadis grubu üzerinden tahlil edilerek sorgulanmıştır. Ayrıca kitapta hem oryantalistlerin hadis literatürünün herhangi bir unsuruna dair yaptıkları yorumlar hakkında hadis usûlü çerçevesinde nasıl bir açıklama yapılabileceği sorusu cevaplanmaya çalışılmış hem de klasik İslami paradigmanın imkânlarından yararlanılarak tatbik edilen isnâd-metin analizi sonucunda hadis rivayet tarihi ve râviler hakkında önemli tespitler sunulmuştur.

Oryantalistler tarafından geliştirilen bir yöntemin tenkit ve tahkik edildiği bu kitapta münferit meseleler üzerinden yapılan bir oryantalizm kritiğinden ziyade metodoloji tenkidinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bununla birlikte hadis tarihini ilgilendiren bir haberin içeriğini değerlendirme hususunda birbirinden farklı 'iki paradigma' arasında üzerinde ittifak edilmiş öncüller kümesinin bulunmamasından ötürü söz konusu eserin sonuçlarının ancak kitapta kendisinden hareket edilen öncülleri benimseyenler tarafından kabul edileceği de teslim edilmektedir (s. 22). Zira müellifin belirttiği gibi "*Kitapta oryantalistlerin iddiaları bizatihi değerli kabul edilmemiş; aksine hadis literatürünü anlamaya katkı sağladığı ölçüde kıymetli görülmüştür.*" (s. 20). Nihayetinde oryantalist çalışmalarda öne sürülen iddiaların ve onlar tarafından geliştirilen kavramların, 'literatüre dair bir farkındalık uyandırması' cihetiyle dahi Müslüman araştırmacılar tarafından tetkik edilmeye değer olduğu bu kitap vasıtasıyla daha iyi anlaşılmaktadır.